

ALİ ŞERİATİ'NİN İRAN DEVRİMİ'NE ETKİSİ

Mehmet KAYA¹

Geliş: 22.10.2024 / Kabul: 22.12.2024

DOI: 10.62809/matbuat.1569198

Öz

İran'ın yakın tarihte geçirmiş olduğu sosyal ve siyasal dönüşümlerin arka planında, kanlı bir devrim sürecinin etkisi olduğu muhakkaktır. İktidar sahiplerinin halkı ötekileştirdiği ve yoksullaştırdığı despotik düzene karşı, domino etkisi ile büyüyen bir halk hareketini meydana getirmiştir. İran'da 1979'da Pehlevi iktidarı, geniş bir muhalif kitle tarafından yıkılarak monarşi devrini kapatmıştır. Bu devrim ateşini yakanlardan biri olan Ali Şeriatî, kalemi ve hitabeti ile kitlelere cesaret aşılamış ve kısa sürede sokaklarda onun sloganları duyulmuştur. Ali Şeriatî, 1960 ve 1970'lerde İran'daki devrimci gençlik için umut kaynağı olmuştur. Halka açık olarak verdiği konferanslar ve yazdığı eserler günden güne artan takipçileri arasında büyük yankı uyandırmıştır. Şah despotizmi altında ezilen mazlumları, Peygamber ailesi ve dostlarının örnek yaşantılarını anlatarak etkilemiştir. Ali veya Safevi Şiiliği adını verdiği iyi ile kötünün tanımının yine Şeriatî'nin kaleminden döküldüğü görülmüştür. Şeriatî'nin sıklıkla vurguladığı sosyal adaletsizlik, kültürel sömürü, siyasi baskı ve Batı emperyalizmi gibi sorunlar, İran halkının yüzyıllardan beri yaşadığı adaletsizlikleri de gün yüzüne çıkarmıştır. Ali Şeriatî'nin fikirleri devrime giden süreçte geniş kitleleri önüne katarak bir çığ gibi büyümüştür. Bu durum rejim tarafından bir tehdit olarak algılanmıştır. Ali Şeriatî yaptığı konuşmaları ve yazdıkları ile Şah rejiminin baskısına uğrayınca 1977'de Londra'ya kaçmış ve oradayken 44 yaşında hayatını kaybetmiştir. 1979 yılında başarıya ulaşan devrim hareketini göremese de Şeriatî'nin bu sonuç üzerinde büyük bir payı olduğu aşikardır.

Anahtar Kelimeler: Ali Şeriatî, Devrim, Şiilik, Muhalefet, Dönüşüm.

THE INFLUENCE OF ALI SHARIATI ON THE IRANIAN REVOLUTION

Abstract

A bloody revolutionary process certainly has an impact on the background of the social and political transformations that Iran has undergone in recent history. It created a popular movement that grew with a domino effect against the despotic order in which those in power alienated and impoverished the people. In Iran, the Pahlavi government was overthrown by a large opposition mass, ending the monarchy era in 1979. Ali Shariati, one of those who lit the fire of this revolution, instilled courage in the masses with his pen and oratory, and his slogans were heard on the streets quickly. Ali Shariati was a source of hope for revolutionary youth in Iran in the 1960s and 1970s. The public lectures he gave and the works he wrote

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mehmetkaya1963@gmail.com, Bingöl, Türkiye, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8158-6848>.

greatly impacted his followers, who were increasing daily. He influenced the oppressed people who were oppressed under the despotism of the Shah by conveying the exemplary lives of the family and friends of the Prophet Muhammad. It has been seen that the definition of good and evil, which he calls Ali or Safavid Shiism, was again written by Shariati. Problems such as social injustice, cultural exploitation, political oppression and Western imperialism, which Shariati frequently emphasises, have also brought to light the injustices that the Iranian people have been experiencing for centuries. Ali Shariati's ideas grew like an avalanche, involving large masses in the process leading to the revolution. This situation was perceived as a threat by the regime. When Ali Shariati came under pressure from the Shah regime with his speeches and writings, he fled to London in 1977 and died there at the age of 44. Although he could not see the revolutionary movement that succeeded in 1979, it is obvious that Shariati had a large share in this outcome.

Keywords: Ali Shariati, Revolution, Shiism, Opposition, Transformation.

Giriş

İran'ın 2500 yıllık monarşi geleneği, 1979 yılında sona ererek yerini İslam Cumhuriyet'ine bırakmıştır. İran'ın jeopolitik ve stratejik konumu, yüzyıllar boyunca kendisine bir tehdit olmuştur. Önemli yollar üzerinde bulunması ve XX. Yüzyılın başlarında yer altı kaynaklarının keşfedilmesi, İran'ı dış müdahalelere açık hale getirmiştir. Yöneticilerin emperyalist emellere rıza göstermesi ve sadece küçük bir azınlığın menfaatlerine olan bu sömürü düzeni geniş kitlelerin tepkisini çekmiştir. Otoriter yönetimleri ile halkı baskı altında tutan yöneticiler, bu tutumlarını belli bir zamana kadar sürdürebilmiştir.

İran'da 1925'ten 1979 yılına kadar hüküm süren Pehlevi iktidarının halk üzerindeki otoriter tutumu, refah seviyesinin tabana yayılamaması, ülkenin kıymetli kaynaklarının emperyalist ülkeler tarafından sömürülmesi ve hayat kalitesinin zaman içerisinde hızla düşmesi büyük kalabalıkları harekete geçirmiştir. Bu hareketin ortaya çıkmasında ve yönlendirilmesinde farklı fikirlerdeki şahsiyetlerin rolü büyüktür. Şah rejimine karşı büyüyen öfke farklı fraksiyonları bir araya getirerek büyük bir halk hareketine dönüşmüştür. 1979'da gerçekleşen İran İslam Devrimi dünyada bir şok etkisi yaratmıştır. Dünyadaki birçok muhalif kitleye umut ışığı olmuştur. Bu nedenle İslami rejim, devrimi sınır ötesine ihraç etme çabasına girmiştir.

Devrim sürecini yönlendiren ve başarıya ulaşmasında önemli katkıları olan aydınlardan biri de kuşkusuz Ali Şeriatî'dir. Kendisine takipçileri tarafından devrim ideoloğu denilmiştir. Rejim karşıtlığını ilk olarak halka açık olarak verdiği derslerde başlatmıştır. Ders halkasının her gün biraz daha genişlemesi onun bazı çevreler tarafından tehdit olarak algılanmasına sebep olmuştur. Hem muhafazakâr hem sol kesimi hem de rejimi hedef alan konuşmaları düşman edinmesine sebep olmuştur. Bu konuşmalar ve yazılar nedeniyle birkaç kez tutuklanmıştır. Ona göre dinamik ve menfaatsiz bir mücadele özgürlük için elzemdir. Ali Şeriatî bu süreçte iyi ve kötü

metaforunu zamanın olayları üzerinden adlandırmış ve yeni sloganik söylemleri ortaya çıkarmıştır.

Ali Şeriatî, zalim ve mazlum kavramlarını dini kimliğe bürüyerek halife Yezit ile Peygamber torunu Hz. Hüseyin'in aralarında geçen meseleye bağlamıştır. Ona göre zalim olan Şah Yezit, mazlum olan halk ise Hz. Hüseyin'i temsil etmektedir. Ayrıca haksızlıklara başkaldıran diğer önemli figürler olan Peygamber'in dostu Ebu Zer, kızı Hz. Fatma, damadı Hz. Ali ve torunu Zeynep'te çokça bahsettiği diğer kişilerdir. Bu kavramlar üzerinden yola çıkan Şeriatî, etkili hitabeti ve yazıları ile İran'da adı çokça anılan kişiler listesine alınmıştır. Özellikle üniversite gençliği arasında çok popüler biri haline gelmiştir. Şah karşıtı protestolarda Şeriatî'nin kullanmış olduğu sözler, sloganlaştırılarak sokaklarda yankılanmıştır. Şeriatî'nin devrimci kitlelere aşılacağı mücadele azmi ülkesinden ayrı düşmesine mâl olarak sürgünde hayatını kaybetmesine neden olmuştur.

Çalışmamızda, 1979 devrimine hazırlanan İran'daki sosyal, siyasal ve ekonomik yapıyı kısaca özetleme gereği duyarak, Pehlevî iktidarından bahsettik. İlk bölümü Perhlevîler döneminde yönetilen İran'daki sokak hareketlerine neden olan olayları yüzeysel olarak ele aldık. Zira konumuz itibari ile sadece devrimi etkileyen unsurlar ve olaylar üzerinde durulmuştur. Asıl üzerinde durduğumuz mesele olan Ali Şeriatî'nin İran devrimine olan etkisi incelenmeye çalışılmıştır. Bizzat Şeriatî tarafından kaleme alınan eserler ve onunla ilgili yazılmış kaynaklardan analizler yapılmıştır. Şeriatî'nin 1960'lı ve 1970'li yıllarda İran halkı üzerindeki etkisi, verdiği konferanslar ve yazdığı eserler ile büyümüş ve tanınırlığını arttırmıştır. Ali Şeriatî'nin fikri yapısını beğenenler kadar eleştirenlerin de fazla olduğu yine araştırmalarımız neticesinde görülmüş ve bu konu da her iki tarafın görüşlerini göstermesi açısından çalışmamıza katkı sağlamıştır.

1. Pehlevîler Dönemi

Modern İran siyasi tarihinde 54 senelik Pehlevî iktidarı, ülke için önemli bir periyodu içermektedir. 1925'te Rıza Şah Pehlevî ile başlayan iktidar dönemi, 1979'da gerçekleşen devrim hareketi oğlu Muhammed Rıza'nın tahttan indirilmesi ile son bulmuştur. Bu dönemde İran, yapısal ve ekonomik dönüşümlerin yanı sıra toplumsal dönüşümlerin de ivme kazandığı bir süreç yaşamıştır. İktidar unsurlarının tepeden inmece bir şekilde uygulamaya çalıştıkları modernleşme hamleleri, küçük bir azınlık dışındaki her kesimi rahatsız etmiştir. Baskıcı ve sert adımlarla sindirilmeye çalışılan kitleler, zaman geçtikçe direnç kazanıp devrim ateşini yakmayı başarmıştır (Kaya, 2021: 398).

Rıza Şah Pehlevî, iktidarı eline geçirdikten sonra ülke genelinde seferberlik başlatarak, devleti merkezileştirme yolunda çalışmalara başladı. Dağınık halde bulunan aşiretlerin bir kısmını devlete bağladı geri kalanını da sert müdahalelerle dağıttı. Bu zamana kadar varlık gösterememiş yeni bir bürokrasi sınıfı oluşturarak, devletin bütün mekanizmasını tek elde topladı. Şah bu dönemde Türkiye'ye ziyarette

bulunarak, Atatürk'ün gerçekleştirmiş olduğu inkılapları yakından gözlemledi. Bu ziyaret İran için köklü değişimlerin habercisi olarak Kemalist devrimlerin bir benzeri burada uygulamaya çalışıldı. Laikleşme yolunda adımlar atılırken buna karşı ciddi tepkiler de gelmeye başladı. Özellikle hukuk alanında yapılan değişiklikler kriz yaratmış, şer'î mahkemelerin alanı kısıtlanarak modern hukuk kuralları uygulanmaya başlandı. Bu durum Rıza Şah ile dini kurumu karşı karşıya getirdi (Kaya, 2021: 398).

Rıza Şah'ın otoriter tutumu ve reform hareketlerini kararlılıkla sürdürmesi, 1927'de ayaklanmaya sebep oldu. Ancak hükümetin sert önlemleri ile ayaklanma bastırıldı. Aynı sene siyasi partiler kapatılarak, üyeleri tutuklandı. Kıyafet reformunun ardından ulema ile Şah tekrar karşı karşıya geldi ve 1928'de birçok din adamı hükümet kuvvetlerince tutuklandı, bir kısmı da sürgüne gönderildi. Rıza Şah'ın baskısı kısa sürede sonuç vererek, din adamlarının devlet kademelerindeki etkisi azaltılmaya başlandı. Rıza Şah'ın amacı, İran'ı modern kurumlara ulaştırarak uluslararası saygınlığa kavuşturmaktı. Bu isteği gereği amacına ulaşabilmek için ülke içinde kendisine karşı çıkabilecek muhalif sesleri sert bir şekilde bastırdı. Siyasi tutuklamaların yanı sıra aydın kesimi de bu baskı politikasından nasibini aldı (Kurtuluş, 2008: 67).

İran her iki dünya savaşında da iki emperyalist ülke olan İngiltere ve Rusya tarafından işgal edilmiştir. İran'ın yeraltı kaynakları açısından zengin bir ülke olmasının yanında stratejik bir konumda bulunması onu emperyalist ülkelerin gözdesi haline getirmiştir. Rıza Şah, İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında İngiltere ile yaşadığı problemler yüzünden güvensizlik yaşamış ve Almanya'ya yeşil ışık yakmıştır. Almanya, bu dönemde Rusya'ya savaş ilan ederek saldırıya geçmiştir. Rusya ve İngiltere, İran'da bulunan Abadan Petrol rafinerisinin güvenliğini sağlamak ve İran-Rusya arasındaki ulaşım ağını kaybetmemek için 1941'de İran'ı işgal ettiler. Almanya'nın hızlı ilerleyişi Rıza Şah'ı cesaretlendirerek Nazi yanlısı tutum sergilediğine dair iddiaları gündeme gelmiştir. Buna bağlı olarak İngiltere ve Rusya Rıza Şah'a baskı yaparak 16 Eylül 1941'de tahttan indirdiler ve ülkeyi terk etmesini istediler. Boşalan tahta oğlu Muhammed Rıza geçerek Şahlığını ilan etmiştir. Böylece Rıza Şah Pehlevi'nin 16 senelik otoriter iktidarı sona ermiştir (Kurtuluş, 2008: 67).

Muhammed Rıza Şah Pehlevi, 1941 yılında 22 yaşında İran tahtına oturdu. Yeni Şah, başa geçtiği sırada ülkesi zor bir süreçten geçiyordu. İran yabancı ülkeler tarafından işgal edilmiş ve ekonomik yönden dışa bağımlı bir haldeydi. Genç Şah bu kaotik ortamda tahta geçerken babasından farklı bir imaj sergilemeye çalıştı. Rıza Şah'ın aksine ülkede özgür bir ortam oluşturmak için çabaladı. Başa geçtiği 1941'den 1953'te meydana gelecek olan petrolün millileştirilmesi meselesine kadar geçen sürede Şah, İran'da o zamana kadar az görülmüş bir demokrasi havası estirmeyi başardı (Akyol ve Ahmadi, 2020: 275)

Rıza Şah döneminde bir şekilde sindirilmiş olan bütün muhalif kitleler tekrar ortaya çıkmaya başladı. Mahkûmlar için genel bir af çıkarıldı ve siyasi partilerin tekrar kurulmasına olanak tanınarak çok partili bir dönem başlatılmış oldu. İkinci Dünya Savaşı'nın sürdüğü yıllarda İran toprakları, İngiltere ve Sovyet Rusya tarafından kontrol altına alındı. İran, 1943'te İkinci Dünya Savaşı'nın gidişatını değiştirecek Tahran Konferansı'na ev sahipliği yaptı. 1943'te yapılan seçimlerde muhafazakârların ağırlıklı olduğu bir meclis ortaya çıktı ve ulema sınıfı babasının aksine Muhammed Şah döneminde güçlenmeye başladı. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra İran, işgal güçlerinin çekilmesi ile kısmi bir rahatlama yaşasa da savaşın getirdiği ekonomik ve toplumsal sorunlar, Şah'ı güç durumda bırakarak muhalif grupların seslerinin yükselmesine yol açtı (Akyol ve Ahmadi, 2020: 275)

1950'lerin başında ülkedeki ılımlı hava tersine dönmeye başladı. 1949'da Şah'a yönelik bir suikast girişimi yapıldı. Bunun üzerine sıkıyönetim ilan edilerek, suikast de dahil olduğu iddia edilen Tudeh Parti'si kapatıldı. Gerilen ortamda olayların ardı arkası kesilmedi ve birçok saldırı gerçekleşmeye başladı. Bunlardan en önemlisi ise Başbakan Ali Rezmara'nın Halkın Fedaileri Örgütü tarafından yapılan saldırı sonucu hayatını kaybetmesiydi (Kaya, 2017: 162). Bu olaylar ülkedeki tansiyonu her geçen gün arttırmaya devam etti. Bundan sonraki süreci işgal eden konu, petrol meselesi oldu. Suikast sonucu öldürülen Başbakan Rezmara'dan sonra Doktor Muhammed Musaddık Başbakan olarak seçildi ve batı karşıtı bir politika takip ederek petrol şirketini millileştirip İngiltere ile olan diplomatik ilişkileri kesti. Ancak bu hamlesi, dünya petrol ticaretini elinde bulunduran başta İngiltere ve Amerika olmak üzere pek çok ülkenin İran petrollerine uyguladığı boycot nedeniyle başarısızlığa uğradı ve ülkede ekonomik krize yol açtı. Şah, yaşanan başarısızlığı fırsata çevirmek istediği için Başbakan Musaddık'ı görevden alıp yerine General Zahidi'yi başbakan olarak atadığını duyurdu (Cleveland, 2008: 235). Halkın Musaddık'ı desteklemesinin ardından Şah, eşiyile birlikte ülkeden kaçmak zorunda kaldı, önce Irak'a ardından da Roma'ya gitti (Armaoğlu, 2009: 596). Üç gün sonra İngiltere ve Amerika'nın devreye girmesiyle Ajax Operasyonu başlatıldı ve Muhammed Musaddık darbe ile koltuğundan indirildi. Muhammed Rıza Şah, darbe gerçekleşikten sonra İran'a döndü ve babasını aratmayacak bir diktatörlük dönemini başlattı (Uygur, 2016).

Muhammed Rıza Şah, 1954'te İngiltere ile yapılan petrol anlaşmasıyla sorunları giderdi ve yönünü batıya döndü. Birçok muhalif tutuklandı ve ülkede özgürlük ortamı kapandı. İran, 1955'te İngiltere, Türkiye, Pakistan ve Irak'ın oluşturduğu Bağdat Pakti'ne üye oldu. Şah, 1950'lerin sonuna doğru iç güvenliğinin sağlanması ve muhalif örgütlere karşı kendisine bağlı bir istihbarat örgütü olan SAVAK'ı kurdu. Bununla birlikte Şah tarafından meclis feshedilerek kapatıldı ve kararnameler yolu ile ülke yönetilmeye başlandı. Bu kısıtlamalara bağlı olarak muhalif kitlenin direnişe başladığı bir dönem oluştu. Bu kaotik süreçte Halkın Mücahitleri ve Fedain-i İslam gibi örgütlerin terör saldırıları yoğunluk kazandı. Muhammed Şah, bu gergin ortamda Amerika'nın telkini ile 1963'te Ak Devrim adıyla birçok alanda reform

çalışmaları başlattı. Bunlardan en önemlileri Toprak Reformu, okuma-yazma seferberliği ve kadınlara oy kullanma hakkının verilmesiydi. Ancak bu reform programları ulema, çarşı esnafı ve Milli Cephe olmak üzere birçok kesimin tepkisine yol açtı. Bu süreçte muhalif kesimin lideri konumuna gelen Ayetullah Humeyni ile Şah arasında büyük bir gerginlik başladı. “Onbeş Hurdad” olarak adlandırılan ülke çapındaki gerginlikler, hükümet kuvvetlerinin sert tedbirleri ile kanlı bir şekilde bastırıldı. Ayetullah Humeyni bu olaylardan sonra Şah tarafından sürgüne gönderilerek, iç kamuoyundan uzaklaştırılmak istendi. Humeyni'nin yanı sıra çalışmamızda üzerinde duracağımız Şah karşıtı diğer önemli bir aktör olan Ali Şeriatî'de devrime giden süreçte hem konferansları hem de eserleri ile özellikle genç kuşaklara, aydın kesimine ve akademi dünyasına büyük etki etmiştir (Akyol ve Ahmadi, 2020: 275). Asaf Hüseyin, İran'da Devrim ve Karşı Devrim adlı eserinde, Ayetullah Humeyni ile Ali Şeriatî'den devrim sürecinde birbirini tamamlayan iki önemli figür olarak bahseder. Ali Şeriatî'nin aydın kesim üzerinde, Humeyni'nin ise daha çok halk üzerinde etkisi olduğunu ifade eder (Hüseyin, 2011: 123).

1963 sonrası 10 yıllık dönemde uygulanan iki beş yıllık kalkınma planı ile sanayi ve tarımda iyileşmeler sağlandı. 1973'te çıkan petrol krizi ile petrol gelirlerinde yüksek kazanç elde eden İran, bunu iyi değerlendiremeyerek refahı halka yansıtamadı. Bu dönemde Amerika ile kurulan yakın temaslar sonucu, İran ordusu modernleştirilmeye çalışıldı. Bu yöntemle Amerika'nın desteğiyle bölgenin en güçlü devletlerinden biri yapılmak istenen İran'da muhalefet tarafından iktidar politikaları, sert bir şekilde tepki topladı (Kurtuluş, 2020: 562-563).

Muhammed Rıza Şah, 1970'li yılların ortalarında ülke genelinde SAVAK yoluyla muhalif kesimi daha çok baskı altına almaya başladı. Ülkeye yansıtılmayan büyük petrol gelirleri, iktidar sahiplerinin arasında pay edildi ve halk yükselen enflasyon ile baş edemeyerek yoksulluk içinde yaşamaya zorlandı. Ayrıca uluslararası kuruluşların yayımladığı raporlarla İran'da yaşanan insan hakları ihlalleri; iktisadi, siyasi ve toplumsal çöküşün belgesini ortaya koydu. İşlerin kötüye gittiğini gören Şah, başka tedbirler ile çöküşü durdurmaya çalışsa da İran'da yurt içinde ve yurt dışında faaliyet gösteren farklı siyasi ve ideolojik örgütler bir araya gelerek 1979 Devrimini gerçekleştirdi (Cleveland, 2008: 475).

2. Ali Şeriatî ve İran İslam Devrimi

Ali Şeriatî, 24 Kasım 1933 yılında İran'ın Horasan eyaletine bağlı Şebziver yakınlarındaki bir köyde dünyaya geldi. İlkokul ve lise öğreniminden sonra Meşhed Üniversitesi Edebiyat Fakültesinden 1958 yılında mezun oldu. Devlet bursu ile Fransa'ya lisansüstü eğitimi için gönderildi. Sorbonne Üniversitesi'nde sosyoloji ve dinler tarihi alanında çalışmalar yaparak, doktora tezini 1963'te bitirdi. Paris'te bulunduğu sıralarda araştırmalarını tek bir alanda sınırlamayıp, çok boyutlu bir şekilde konulara hakim olmaya çalıştı. Bununla birlikte o konuların uzmanlarıyla da iletişime geçti. Buna bağlı olarak Jean Paul Sartre, Frantz Fanon, Jacques Bergue ve

Louis Massignon gibi önemli kişilerle arkadaşlık kurdu. Bu düşünürlerle kurduğu bağ sayesinde kendi ülkesinin dini ve tasavvufi geçmişine karşı daha farklı bir bakış açısı geliştirdi. O dönemde sömürü altında bulunan ülke halklarının bağımsızlık mücadelelerine karşı özel bir ilgi duyarak, bunlardan biri olan Cezayir bağımsızlık mücadelesine fiilen katıldı (Subaşı, 2010: 577).

Ali Şeriatî'nin de kurucuları arasında bulunduğu İran Özgürlük Hareketi, 1961 yılında kurularak Şah karşıtlığında birleşen muhalefet bloğunun içinde yer almıştır (Polat, 2024: 84). Mehdi Bezirgan, Yadullah Sahabi, Ayetullah Telagani, Mustafa Çamran, Sadık Tabatabai, Hasan Habibi, Kutpzade, Helaleddin-i Fareni ve Beni Sadr gibi ünlü şahsiyetlerin yer aldığı Özgürlük Hareketi, devrim sürecine önemli katkılar sağlamıştır (Yeğin, 2013: 29). Özgürlük Hareketi'nin kurucuları hem yurt içinde hem de yurt dışında örgütlenerek muhafazakâr ailelere mensup olup laik eğitim görmüş kişilerden oluşmuştur. Hareketin amacı, İslam dini ile batının bilimini harmanlamaktır. Özgürlük Hareketi bu yönü ile ulemadan fikrî olarak ayrılmıştır. Ulema, batı kültürünü dini değerlere aykırı göyerek tamamen dışlamıştır. Özgürlük Hareketi ise batıdan gelen bireysel özgürlük, eşitlik ve demokrasi kavramlarına açıktır. Hareket bu bakımdan “liberal İslamcılık” görüşünü benimsemiştir. Ali Şeriatî, bu hareketteki en etkili aydınlardan biri olmuştur. 1965'te fikrî çatışmalardan ötürü Özgürlük Hareketi parçalanmış, buradan ayrılan kişiler Halkın Mücahitleri Örgütünü kurmuşlardır (Polat, 2021: 45-46).

Pehlevi rejimine karşı büyüyen muhalefet bloğu, İslami adalet isteyen kitlelerin Ali Şeriatî'nin başlattığı direniş hareketi ve Şiiliğin kalıplaşmış gelenekleri yerine başka boyutlar kazandırmış olduğu bu farklı bakış açısının da izlerini taşımıştır. Ali Şeriatî, Şiilik ile Marksizmi harmanlayarak yeniden yorumlamıştır (Elhan, 2016: 41). 20. Yüzyıl da İslam'ı radikal eşitlikçi bir teori ile açıklamış, siyasal İslam'ı tesis etmiştir (Secor, 2007). Şeriatî, Şiiliği geleneksel dini kurumdan farklı olarak yorumlamış ancak batı kültürüne de mesafeli durmuştur. Onun hedef kitlesi genellikle kentli orta sınıf, aydın ve öğrencilerdir. Buna bağlı olarak fikirleri bu gruplar arasında yaygın bir şekilde yayılmış, siyasal ideolojiye dönüşmüştür. Şeriatî'nin fikirlerini benimseyenler, Şii ulemanın dayattığı fikirlerin aksine çağdaş yaşama ayak uyduran, ancak 1960 sonrası İran'ında baskıcı siyasi çevreler tarafından sindirilmiş gruplardır. Bu gruplar, 1953'den sonra başlayan Şah despotizmine karşı ayakta duramayan ideolojilerin temsilcisi konumunda bulunmuş ancak geleneksel kurumları elinde tutan kesimlerce hayat hakkı tanınmayan kişilerdir. Ekseriyeti aydın ve üniversite öğrencilerinin oluşturduğu bu kesim, Ali Şeriatî'nin kişiyi ön plana çıkaran, despotizm karşıtı ve dinamizmi içeren fikirlerinin takipçisi olmuştur (Sancar, 2016: 86). Ali Şeriatî, problemlerin çözümünü din de aramış ve onun yol göstericiliği ile sosyal alanlarda din etkili bir konuma gelmiştir (Rigiderakhshan, 2020: 404). Şeriatî'ye göre ilk sapma, “İslam'ın siyasi, ekonomik ve ulusal boyutlarda üslerinden koparılmasıyla olmuştur.” (Şeriatî, 2010: 162).

Şeriatî, geleneksel orta sınıfın en ünlü temsilcisi konumundaydı. İran'daki sosyo-ekonomik gerilimlere şahitlik etmesi ve korkmadan kararlı bir şekilde konuşması daha sonraları başına dertler açacak ve genç yaşta hayatına mâl olacaktı. Ali Şeriatî'nin öğretmenlik yapan babası, dini kurumun boyunduruğu altında kalmadan mütevazî bir hayat yaşıyordu. Allah'a İbadet Eden Sosyalistler Hareketi'nin şubesini açtı aynı zamanda İslami Hakikati Yayma Merkezi'ni kurdu. 1950'lerin başında başlayan petrol krizinde Musaddık'ın yanında yer almış, bir nevi darbeyi destekleyen ulema ile de arasını açmıştı. Bu nedenle Şeriatî ailesini itham eden "Babî", "Sunni" hatta "Vehhabi" yakıştırmaları dini çevreler tarafından dillendirilmekteydi (Tığlı, 2015: 375).

Ali Şeriatî, Peygamberin ashabından olan ve hayatını anlatan Ebu Zerr: Hudaperesti Sosyalist (Ebu Zerr: Allah'a İbadet Eden Sosyalist) adlı kitabı Arapçadan Farsçaya çevirdi. Bu kitap ile birlikte Şeriatî'nin düşünce dünyası da şekillenmeye başladı. Zira Şeriatî, Ebu Zer'in hayatına vakıf olduktan sonra haksızlıklara karşı nasıl mücadele etmesi gerektiğini kavrayarak öldüğü güne kadar bu şiar üzerinde durdu. Şeriatî, Ebu Zer'i sosyal adaletin vücut bulmuş hali olarak tanıtmaktaydı (Tığlı, 2015: 375). Çevirdiği bu kitap, dünya tarihinde Ebu Zer'in ilk sosyalist olduğunu savunmaktaydı. Babası Şeriatî'yi anlatırken: "bu yaşam öyküsünü okuduğu günden öldüğü zamana dek Ebu Zerr'in ilkelere bağlı yaşamaya çalıştığını" ifade etti. Çoğu destekçisi ise onu "İran'ın Ebu Zerr'i" olarak tasvir ediyordu (Abrahamian, 2008: 188). Şeriatî, Huseyniye-i İrşad'da yapmış olduğu "Bir Kez Daha Ebuzer" dersinde düşüncelerini şöyle ifade ediyordu:

"Sömürünün sloganı "Halk tabakası için din" ve "Seçkinler için dinsizlik!" ve "sokaktaki" ile "üniversiteli" arasındaki duvarı örtüyor, "aydın" ve "halk" Ebuzer'in davetinde eşit oluyor, sermayecilik karşıtı İslam'ın sıratı müstakiminde bir şiar buluyorlar. Dindarlar Ebuzer'den sınıf bilincini, aydınlar itikadi bilinci öğreniyorlar. Ve nihayet Huseyniye-i İrşad büyük hedefi doğrultusunda, yani bu çağda dinin yeniden ortaya konması, çağın tüm imkanlarının dini ruhu ve mektebi ihya etmesi ve onun kemalinin zirvesi olan İslam; İslam'ın tam anlamıyla kurtuluşu olan Ali Şiasî yolunda büyük bir adım atıyor, canlı İslam'ı ve adaleti esas alan Şia'nın çehresi olan Ebuzer'i bir kez daha bu çağın bilinçli neslinin duygu ve düşünce perdesinde tasvir ediyor." (Şeriatî, 2019: 189).

Ali Şeriatî, Peygamber döneminde yaşamış dinamik, devrimci ve özgür insan tipini eserlerinde oldukça yaygın kullanmıştır. Bunlardan bazıları yukarıda da bahsettiğimiz Peygamberin arkadaşı Ebu Zer ve buna ilaveten Hz. Ali, Fatma ve Hüseyin'dir. Bu kişiler zulme karşı duranlar ve toplumun kurtuluşunu benimseyenlerdir. Ayrıca Hz. Fatma'nın Peygamberin kızı olması ve örnek bir İslami kadın profilini simgelemesi, Şeriatî için özel bir önem arz etmiştir. Genellikle Şii

inancı için karizmatik kahramanları rol model olarak alan Şeriati, doğru İslam'a bunları takip ederek ulaşılabileceğini ifade eder. Şeriati'nin ideolojisini tanımlamak için çeşitli ifadeler kullanılmıştır. Kurgusal Şia modernizmi, devrimin aşırı popülist dincisi ve reformist İslamcı grubun Neo-Marksist temsilcisi gibi ifadelerdir. Ali Şeriati'ye atfedilen bu söylemler kişilerin bakış açılarına göre değişkenlik kazanabilir. Özellikle Şeriati'yi tek bir kalıba koymamak önemlidir çünkü o birçok açıdan farklı konularda kendini geliştirmiş bir entelektüeldir (Sancar, 2016: 87-88).

1960'ların ortalarında ülkesine dönen Şeriati, birkaç dindar bağışçının Tahran'da açtıkları ve *Hüseyniye-i İrşad* adını verdikleri konferans salonunda yaklaşık 10 yıl sürecek olan dersler vermeye başladı. Bu topluluğun faaliyetleri, başta Ayetullah Mutahhari ve arkadaşlarının oluşturduğu dini toplantılar şeklindeydi. Ayetullah Mutahhari tıpkı İmam Humeyni gibi 1940'larda başlayan ve dini kurumlarda reform hareketlerinin gerekliliği üzerinde fikir birliği eden grubun içindeydi. Ancak bu fikir dönemsel şartlar gereği o zaman pek destekçi bulamamıştı. Bunun üzerine Mutahhari Tahran'a giderek çalışmalarına devam etti. O dönemde popülerlik kazanan Marksizm ve diğer fikirlerin özellikle üniversite gençleri arasında yayıldığını görmüş ve gerekli çalışmalar yaparak bu konudaki eleştirilerini dile getirmişti. Bu tür fikirlerin yayılmasını engellemek için ilk olarak *Aylık Dini Topluluk* adında bir oluşumu kurdu. Buna göre her ay bir kişi, belirlenen bir konu hakkında konuşma yapacaktı. Çok geçmeden bu oluşum ilgi görmeye başlayınca, programları daha düzenli ve sistematik bir hale getirmek için 1965'te Hüseyniye-i İrşad Topluluğu'nu kurdu (Lekzayi, 2019: 158).

Mutahhari ilk iş olarak, Muhammed: Peygamberlerin Sonuncusu adlı kitapta geçen konuları farklı boyutlarıyla ele alacak birçok düşünürü Hüseyniye-i İrşad Topluluğu'nun düzenlediği toplantılara davet etti. Bu düşünürlerden birisi de Ali Şeriati'ydı. Şeriati bu topluluğa girmeden önce Allah'a İnanan Sosyalistler Grubu'nun üyesiydi. Bu üyeliğinden dolayı da yakalanarak hapse atılmıştı. Şeriati 1964'te İran'a döndükten sonra SAVAK tarafından hapse bir kez daha atılmıştı. Serbest kaldıktan sonra dersler vermeye başlayan Şeriati, bu dönemde Mutahhari'nin daveti üzerine Tahran'daki Hüseyniye-i İrşad Topluluğu'na katılarak devrime giden süreçte yönlendirici etkiye sahip olacağı ve kalabalık kitleler tarafından tanındığı ve en verimli yıllarını geçireceği süreci başlatmış oldu. Belli bir zaman sonra Şeriati ile Mutahhari arasında fikir anlaşmazlığı çıktı ve Mutahhari Hüseyniye-i İrşad Topluluğu'ndan ayrılmak zorunda kaldı (Lekzayi, 2019: 159).

Ayetullah Mutahhari ile Şeriati arasındaki anlaşmazlığın nedeni, Şeriati'nin Marksizme kayan görüşlerinin olduğu ifade edilir. Mutahhari, Şeriati'yi açıkça eleştirmekten kaçınmış olsa da bu fikir ayrılığı arayışını soğutmuştur. Hüseyniye-i İrşad'da bulunan diğer yöneticiler de bu konuya girmişlerdir. Mutahhari, azınlıkta kaldığını düşünerek nihayetinde kurucusu olduğu topluluktan ayrılmak zorunda kalmıştır. Şeriati, çok geçmeden verdiği konferanslar nedeniyle tutuklanmıştır. Serbest bırakıldıktan sonra çalışmalarına kaldığı yerden devam etmiştir. Şeriati'nin

bu dönemde yaptığı en önemli şeylerden biri, İslami ve Şii kavramların ideolojik bir okumasını sunarak gençlerin devrimci harekete katılmalarında rol oynamak ve sokak eylemlerinde büyük bir etki bırakmaktır. Gençlerin daha sonra kurduğu devrimci gruplar, Ali Şeriatî'nin kullandığı sloganlarından etkilenmiş ve onları Şah karşıtlığında birleştirmiştir (Lekzayi, 2019:161).

Şeriatî'nin Hüseyiniye-i İrşad Topluluğu'nda verdiği konferanslar, kasetlere kaydedilerek ve yazıya geçirilerek kitapçık haline getirildi. Ülkenin dört bir yanına dağıtılan bu eserler, Şeriatî'nin tanınmasına ve büyük bir şöhrete kavuşmasına yol açtı. Bununla birlikte Şeriatî'yi devrim ideoloğu olarak görenler de vardı. Devrime giden sallantılı yolda Şeriatî'nin sloganları ve yönlendiriciliği gençler arasında popülerlik kazanmıştı (Dabashi, 2008: 164).

Şeriatî'nin 1960'larda başlayan konferansları, halkın anlayabileceği sade bir dille ve devrimci İslami ideolojisini rahatlıkla aktardığı bir dönem olmuştur. Fikirlerini İslam felsefesi üzerinden değil pozitif bilimler üzerinden inşa etmiştir. Şeriatîye göre, insanın Allah'ın farkında olması ve O'na şuurlu bir şekilde yaklaşması, devam eden tarihsel birikimi biçimlendirmektedir (Kartal, 2016:179). Şeriatî, gelenek ile modernliği aynı anda eleştirerek devrimci fikirleriyle muhalif grupları etkilemiştir. Modernizm yanlısı aydınları eleştiren Şeriatî, onların hiçbir zaman halkın sorunlarına eğilemeyeceklerini ve yalnızca batı methiyecileri olarak görmüştür. Şeriatî Öze Dönüş adlı eserinde solcu aydınları şu şekilde eleştirmiştir, “ Sömürü, emperyalizm ve sınıf karşıtı olan bu solcular, halkımızı “Han'a” karşı çağırdıkları mücadele öncelikle, Tanrı'nın yakasına yapıştılar, onun yokluğunu ispatlamaya çalıştılar. Hemen ara vermeden bugün bilim açısından varlığı olmayan ruhun yakasına yapıştılar. Daha sonra Peygamber'in, İmam'ın, Kuran'ın, Ali'nin ve Hüseyin'in yakasına. Sonra milliyet ve ahlakın...” (Şeriatî, 2022: 47-48). Diğer taraftan gelenekselcileri de eleştiren Şeriatî, onların da halkın sorunları ile uğraşma niyetinde olmadıklarını dinamik bir hareketten yoksun olarak düşünmüştür. Ancak bu her iki grubun da birbirleri üzerinde bir üstünlüğünün olmadığını ikisinin de aynı derecede devrimci İslam'a zarar verdiğini ifade etmiştir (Fekri, 2011: 145-147).

Şeriatî, Siyasal Şiiliğe dönülmesi gerektiğini ve gelenekçilerin aksine İslam'ın yeniden yorumlanmasıyla ancak İran'ın kurtuluşunun sağlanabileceğini ve despot düzeni yıkabileceğini savunmuştur. Ulema sınıfının İslami değerleri yozlaştırdığını ve İran halkının toplumsal ve ekonomik sıkıntularına çözüm bulmak yerine, menfaatleri gereği davrandıklarını da ileri sürmüştür (Garthwaite, 2011: 225).

Ali Şeriatî'nin üzerinde durduğu konulardan biri de ideolojik İslam ve kültürel İslam'ın ayrımıdır. Kültürü gelenek, görenek ve alışkanlıklardan oluşan bir olgu olarak görmüştür. İnsanlar bu olgular içerisine doğmuş, gelişip büyümüştür. Kıyafet, örtünme, ritüeller gibi konular kültürü oluşturan unsurlardır. Diğer taraftan ideoloji, insanları harekete geçiren ve zorunlulukların derecesini belirleyen etkili bir argümandır. Şeriatî bu tanımlamalarla şu konuya açıklık getirmektedir. Bunlar; Ali

Şiiliği ve Safevi Şiiliğidir. Gerçek ve devrimci olanı Ali Şiiliği olarak tanımlamaktadır. Gerçeklikten uzak hurafelerle dolu olanı ise Safevi Şiiliği ile özdeşleştirmiştir (Lekzayi, 2019: 159). Ayrıca Şeriatı, Safevilerin ülkede gerçekleştirmeyi planladıkları yeni kimlik inşası için yas merasimlerini devlet politikası haline getirerek, bu yolla halkı etkilemeyi hedeflediklerini de ifade eder (Yılmaz, 2021: 312).

Şeriatı'ya göre iki din vardır ve bunların arasındaki çizgi de keskin bir şekilde çizilmiştir. Birincisi, devrimci bir din, ikincisi ise meşrulaştırma dinidir. Birincisi, ekonomik ve sınıfsal farklılıkları gidermek için çalışan ve eşit bir toplumsal yaşam sunma çabasına giren bir dindir. İkincisi ise, üst sınıftakilerin kendi menfaat dairelerince meşrulaştırılan ve sadece belirli kesimlerin faydasını güden bir dindir. Sınıfsal farklılıklar arasındaki uçurumu derinleştiren kayırmacılık dini, Şeriatı'ya göre Emevilerle birlikte hayatımıza giren bir sorun olmuştur. Ayrıca Emevi iktidarı, kaderciliği üstün tuttuğu için halkın başına gelen her olay karşısında teslimiyet göstermeleri gerektiğini empoze ederek, her şeyin Allah'tan geldiğini ve hiçbir konuda isyan edilmemesi gerektiği kanısını ortaya çıkarmıştır. Buna bağlı olarak, iktidarına tehdit olabilecek muhalif sesleri kısmayı hedeflemiştir. Şeriatı bu minvalde, gerçek İslam'ı Ali Şiiliğinde arar ve devrimci bir ruha sahip olduğunu savunur (Shariati, 1988: 5-6).

Ali Şeriatı tevhit konusundaki görüşlerini, zengin ve yoksul ayrımı yapılmayan sınıfsız bir toplum olarak ifade etmiştir. Bundan anlaşılmaktadır ki Şeriatı'nın bu konuda etkisinde kaldığı ideolojinin sosyalizmden başkası olduğu düşünülemez. Şeriatı daha gerilere giderek sorunun temelleri üzerine kafa yormuş ve bunu iki zıt kutba indirgeyerek iyinin ve kötünün savaşı olarak tanımlamıştır (Lekzayi, 2019: 160).

Şii kültüründe dini kahramanların ve olayların fazlasıyla öne çıktığını görürüz. Bunların başında “Kerbela Olayı” ve “Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi” hadisesidir. Devrime giden süreç çoğunlukla bu argümanlar üzerinden yürümüş ve dini kahramanların ön plana çıkarıldığı propaganda hareketlerine ilham kaynağı oluşturmuştur. Kerbela Olayından sonra Şia, yer altına çekilerek polemiklerden uzak durmayı ve pasifleşmeyi seçmiştir. Ancak 1979 devrimine giden süreçte bu uygulama tamamen değişmiş, başta Şeriatı ve Humeyni olmak üzere önemli din adamları ve aydınların rehberliğinde başkaldırı olarak yeniden ortaya çıkmıştır. Şeriatı, Hz. Hüseyin'in Medine'den kalkıp Kûfe'ye doğru yola çıkmasını ve Yezid'in despot iktidarını sonlandırmak için devrimci bir başkaldırı olarak görmüş ve bu uğurda şehit edilmesini her Müslüman için bir örnek teşkil ettiğini ifade etmiştir (Duman, 2016: 62-63).

Ali Şeriatı'nın İslami kahramanlar için farklı terimler kullandığı ve devrimci harekete yeni bir soluk kazandırdığı düşünülmektedir. Şeriatı, kavramları kategorize ederek doğru olanın karşısındaki yanlışı da eserlerinde belirtmiştir. Bunlar, Habil-

Kabil, Ali Şiiliği-Safevi Şiiliği, Hz. Hüseyin-Yezid gibi metaforlardır. “Her yer Kербela. Her ay Muharrem. Her gün Aşura” söylemi ile Şah karşıtı ayaklanmada çoğunlukla kullanılan bu slogan, yine Şeriatî tarafından ilk olarak dile getirilmiştir. Hz. Hüseyin’i ilk devrimci, uzun yıllar acı çeken anneyi Hz. Peygamberin kızı Fatma ile özdeşleştiren ve devrimci düşünceyi kuşaktan kuşağa aktaran örnek kadını da Hz. Hüseyin’in kızı Zeynep olarak tasvir etmiştir (Balkan ve Tiryaki, 2014: 105).

İnan’ın zor bir döneminde siyasetten uzak duran ulema da Şeriatî’nin eleştirisi oklarından nasibini almıştır. Şeriatî’ye göre böyle davranan din adamlarının kitleleri afyonlamaktan başka bir işe yaramadığını ve bunu yaparken de dini kullandıkları gerekçesiyle suçlamada bulunmuştur. Dini kendilerine göre yorumlayanların dinin içini boşalttığını ve bunu yaparken de Pazar esnafının desteğini sağladıklarını ifade etmiştir. Ulemanın ekseriyetinin Safevilerin Kara Şiiliğini, Ali’nin kızıl Şiiliğine tercih ettiğini, eylemden ziyade, gelenekçi pasif bir hayat ve menfaat çarklarının durmamasını istemeyen bir siyaset takip ettiklerini düşünür. Din adamlarının İslam’ı ile Mücahitlerin İslam’ı arasına kalın bir çizgi çekmiştir (Abrahamian, 2008: 190). Şeriatî bu konuyla ilgili bir konuşmasında şöyle demiştir:

“İslam deyince neyi kastettiğimizi açıklamamız gerekiyor. Kastettiğimiz Ebu Zerr’in İslam’ı, halifelerinki değil. Adaletin ve temiz liderliğin İslam’ı, hükümdarların, eşrafın ve üst tabakalarındaki değil. Özgürlüğün, ilerlemenin ve bilincin İslam’ı, köleliğin, tutsaklığın ve edilgenliğin değil. Mücahitlerin İslam’ı, ulemanın değil. Erdemin, kişisel sorumluluğun ve protestonun İslam’ı, ikiyüzlülüğün, aracılığının ve müdahalenin değil. İnanç, toplum ve bilimsel bilgi uğruna mücadelenin İslam’ı, teslimiyetin, dogmatizmin ve ulemanın eleştirisiz, taklitçi İslam’ı değil.” (Abrahamian, 2008: 191).

Şeriatî’ye göre, geleneksel dini kurumun amacının mevcut durumu sürdürülmesidir. Sömürü düzeninin devam etmesini savunan ve rejimi eleştirme gayretinde bulunmayan ulemanın, sistematik hatalar içinde olduğunu dile getirmiştir. Mevcut statükonun devamını engelleyecek güç, ancak dinamik bir devrimci ruhla gerçek İslam’ın savunucuları tarafından değiştirilmesi mümkün olacaktır. Kabuklarına çekilip rant ve bağış peşinde koşan din adamlarına karşı, siyasetle ilgilenen ve rejimin hatalarını cesurca haykıran Ali Şiiliğine bağlı devrimcilerden başkası değildir (Ertuğrul, 2023: 90). Şeriatî, dini kendi menfaatlerine alet edenlere karşı sert eleştirilerde bulunmuştur. Bu görüşünü şöyle ifade etmiştir, “Din istismarı! Hayret ki hayret! Dünya işçinin ve köylünün istismarından feryat ederken bunlar Allah’ı da istismar ediyorlar! Hem de din adına!” (Şeriatî, 2016: 515).

Ali Şeriatî’nin her fırsatta din kurumunu tenkit etmesi, derslerinde gelenek dışı farklı yöntemleri uygulaması ve Hüseyiniye-i İrşad’daki konferanslarına her geçen gün

ilginin artması ulemanın dikkatini çekmiş ve tepki geliştirmiştir. Şeriatî'yi hedef alan din adamları, onu komünizmi yaymaya çalışmakla, Vehhabi olmakla ve İran istihbarat teşkilatı SAVAK ile işbirliği yapmakla suçlamıştır. Ayrıca Şah rejiminin de yakından takip ettiği Şeriatî'ye, ulema ile sorunlar yaşaması nedeniyle müdahale edilme gereği duyulmamıştır. Ulemanın baskısı ile Şeriatî'nin sindirileceği düşünülmüş ve zamana bırakılmıştır. Ancak 1970'lerin başında Ali Şeriatî'nin popülerliği ve etkisi büyüyünce, muhalif kitleleri kışkırtmasını engellemek için Şah, Ali Şeriatî tutuklatarak Hüseyniye-i İrşadı kapatmıştır (Onat, 2013: 231).

Şeriatî'nin seçtiği etkin mücadele sadece Şah'a karşı değildir. Laik aydınlar ile aşırı gelenekçiler de onun hedefindedir. Batı etkisinde kalan ve kültürünü taklit etmekten başka bir işe yaramayan aydınları, toplumun dini hassasiyetlerini göz önünde bulundurmamalarını ve ezberci bir bakış açısıyla olaylara yaklaşmakla suçlar. Zaman içinde dinin tahrif edildiğini düşünen Şeriatî, bilimsel çalışmalarla tekrar Peygamber dönemindeki saf haline getirilebileceğini ifade eder. Şeriatî'ye göre, Reşid Rıza, Cemaleddin Afgani ve Abduh'un ortaya koyduğu düşüncelerden o güne kadar geçen sürede her yeni oluşum bu ihtiyacı arttırarak devam ettirmiştir. Şeriatî'nin burada kastettiği şey yeni gelişmelere karşı dini uyarlamak değildir. Aksine dini batıl düşüncelerden arındırıp Kuran ve Sünnet ışığında aslına geri döndürmektir. Şeriatî, İslami bir iktidarı savunmakla birlikte, sürekli kendini yenileyen ve dinamik bir devrim hareketinin varlığını savunur. Her türlü zorbalıkların ve yolsuzluğun önünü kesecek tek yöntemi, gerçek İslami bir iktidarın varlığında arar. Ayrıca Şeriatî, batı demokrasisini reddeder. Ona göre halkın serbest bir şekilde seçimlere katılmasına rağmen, azınlıkta kalan muhafazakar grupları tasfiye edici bir uygulama şekli olduğunu belirtir. Şeriatî bu görüşleri ile eleştirilerden kurtulamamış ve demokrasiye karşı olduğu izlenimini doğurmuştur. Şu anki İslami rejimin fikri alt yapısını oluşturduğu ve devrim ideoloğu olması nedeniyle, bazı kesimlerce İran'da meydana gelen problemlerin de sorumlusu olduğu kabul edilmektedir. Devrim sonrası, adının pek az anıldığını ve mevcut rejimin başarıyı sadece ulema kesimi üzerinden götürdüğü bir gerçektir (Onat, 2013: 231). Ayrıca bugün İran'daki rejime muhalif olan birçok isim de Ali Şeriatî'yi eleştiri konusu yapmaktadır (Tıgılı, 2017: 65-68). Buna bağlı olarak bazı kimselere göre de kafasının karışık olduğu tezidir. Marksizm ideolojisi ile İslami söylemi uzlaştırma amacında olması onu çelişiklere ittiği vurgulanmaktadır. Buna bağlı olarak Şeriatî'ye göre, Peygamber dönemine ulaşmak için Marx'ın yolundan geçmek, Allah'a yakınlaşmak için de halkın sevgisini kazanmak gerekmektedir (Duman, 2016: 84).

Ali Şeriatî'ye göre, batı kültürlerinden çıkmış ideolojiler, geri kalmış dünya ülkelerini yoksulluk, kölelik ve eğitimsizlikten kurtaramaz. Aksine üçüncü dünya ülkeleri, kendi içlerinden çıkacak bir kültürel ideoloji ile kurtuluşun kapısını aralayabilir. Bu ideolojik kökenler de gerçek Şii İslam'dan başkası değildir. Günümüzde İslami toplumlarda sürdürülen Şiiliğin doğru olmadığını ifade etmiştir.

Şeriatî, problemi tanımlamak için yine Safevî ve Ali Şiiiliğinin karşılaştırmasını yapmıştır (Sancar, 2016: 86).

Ali Şeriatî, kurumsallaşmış Şiiiliği eleştirirken devrimci Şiiiliği savunmuştur. Hz. Peygamber'in ve özellikle Hz. Ali'nin vefatından sonra İslam'ın geleneksel sınıfın eline geçtiğini ve Kuran ayetlerinin bu kitle tarafından kendi iktidarlarının meşruluğunu sağlamak için değiştirilerek kullanıldığını iddia etmiştir. Şeriatî bu düşüncesini şöyle açıklamaktadır, “Aydınlar satılmış, ulema güçlünün yandaşı olmuştu. Tüm değerler yok edilmişti. İslam devriminin ruhunu öldürdüler, yönünü değiştirdiler ve nihayet din adına insanları kurban ettiler.” (Çağlayan, 2012: 160).

Ali Şeriatî, Şii ulema içerisinde bazı kişiler özelinde istisnaların mevcut olduğunu belirtmiştir. Medreselerde her dönemde haksızlığa karşı birkaç sesin yükseldiğini ancak bunun engin ve kuşatıcı bir mecra olmaktan ziyade insani değerleri koruma, eleştiri ve kıyam şeklinde gerçekleştiğini belirtir. Dinin ve Müslümanların onurunu ve saygınlığını muhafaza etme uğruna çoğu zaman köleleştirme, despotizm ve kargaşaya karşı ayaklanan devrimci ruhların, cesur, şuurlu ve muhafazakar kişilerin mevcudiyetinin gerçekliğini ifade etmektedir. Mirza Şirazi'den başlayan ve o gün iktidarda olan Pehleviler döneminde de Ayetullah Humeyni'nin başkaldırısını değerli bulmuştur (Şeriatî, 2012: 233).

Ayetullah Humeyni de ölümünden yıllar sonra Ali Şeriatî ile ilgili görüşlerini şöyle ifade etmiştir:

“Üç nedenden ötürü Dr. Şeriatî'nin ölümüne çok üzuldüm. Bunlardan ilki; keşke dinleyiciler üzerindeki bunca güçlü beyan ve konuşmalarındaki nüfuz ve etkisini yalnızca üniversite öğrencileri ile sınırlamasaydı ve daha kuşatıcı olmaya çalışsaydı. Ruhanilere ve hatta sokaktaki insanlara da hitap etseydi ve bu şekilde düşüncelerini herkese ulaştırıyordu.

İkinci üzülmediğim nokta ise; bir kısım insanların onun önüne set çekmesi ve gündemlerini onunla meşgul etmeleriydi. Keşke bununla uğraşacaklarına bıraksaydılar da, Dr. Şeriatî düşüncelerini daha iyi aktarabilseydi.

Üzülmediğim üçüncü ve son nokta ise; Onun genç yaşta dünyadan göçüp gitmesi ve yapacaklarının yarım kalmasıydı. Yaptıklarını tekrar gözden geçirip düzeltme fırsatı bulamayıştıydı”. (Recai, 2019: 513).

Ali Şeriatî'nin konferansları ve eserleri geniş bir kitle tarafından günden güne devrim sloganı haline dönüşüyordu. Bu etkiyi gören SAVAK, Şeriatî üzerine yoğun baskılar yapmaya başladı. Devrime giden yolun sancısını çeken ve özellikle gençler arasında başkaldırı kültürünü yayan Şeriatî, konuşmaları ve yazıları nedeniyle İran'daki iktidar tarafından daha fazla yaşama alanı bulamayacağını anlayarak,

1977’de ülkeden kaçmayı başardı. Şeriatı, sahte pasaport ile önce Brüksel, ardından Londra’ya gitti. Bunu sonradan fark eden SAVAK ajanları, yurt dışında Şeriatı’nın izini bulmaya çalıştı. Şeriatı’ye daha sonra ailesi de katılacaktı. Ancak eşinin çıkışına izin verilmedi, sadece iki kızı Ali Şeriatı’ye ulaşabildi. 18 Temmuz’da kızlarını karşılayıp evine götürülen Şeriatı, ertesi gün evinde ölü olarak bulundu. Yapılan kontrollerde kalp krizi nedeniyle yaşamını yitirdiği açıklandı. Ancak özellikle ailesi ve sevenleri tarafından ölümü hep şüpheli olarak görüldü. 44 yaşında ölen Şeriatı’nın taraftarları, ölümünden SAVAK’ı sorumlu tutuldu. 44 yıllık yaşamında ünü dünyaya yayılan ve devrim ideoloğu olduğu söylenen Ali Şeriatı, kendisinden sonra da bıraktığı eserlerle insanları etkilemeye devam etmektedir (Recai, 2019: 513).

Sonuç

Ali Şeriatı, yaşarken ve ölümünden sonra bile eserleri ile toplumsal kitleleri yanına çekmeyi başarmış aydın bir kimliğe sahiptir. İnandığı değerler uğruna geri adım atmayan ve çoğu kişiyi bu düşüncelerinden ötürü rahatsız etmekten geri durmayan özgün bir kişiliği vardır. Ali Şeriatı devrimci İslam metodunu savunarak pasif, yerinde sayan yapılara meydan okumuştur. Şii-İslam modelinde dinamik ve her daim haksızlıklara karşı hazırda bekleyen bir toplum oluşturmak istemektedir.

Ali Şeriatı’nın takipçi kitlesi daha çok üniversite öğrencilerinden oluşmaktaydı. Genç kalabalıklara coşkulu konuşmalar yaptıkça sokaklardaki kalabalıklar her gün biraz daha artıyordu. Konferanslarında Peygamber ailesinden ve dostlarından bahsetmekte, haksızlığa ve zulme karşı direnişi onlardan miras alındığını belirtmekteydi. Hayatını okuduktan sonra etkisini ölümüne kadar hisseden ve her sohbetinde kendisinden bahsettiği Peygamber dostu Ebu Zer’in tek başına zalim iktidarlara nasıl başkaldırdığını anlatıyordu. Peygamber’in torunu Hz. Hüseyin’in zalim Yezit’e karşı nasıl kıyama kalktığını ve dinleyicilerine de ayağa kalkmanın vaktinin geldiğini ifade ediyordu.

Ali Şeriatı bir yandan Şah rejimini emperyalistlerin kuklası olmakla, muhafazakarları menfaatleri gereği pasiflikle ve sol kesimi de Batının kültürel fikirlerini benimsemekle suçlamıştır. Ona göre sol ideolojilerin pek çoğu dışardan devşirdikleri kavramları ülkelerindeki şartları ve toplumsal yaşamı dikkate almadan kullanmaktadır. Dini kesimin de gerçek Ali Şii’liğinden yana olmadığını aksine Safevi Şii’liğine kaydığını belirtmektedir. Şah rejimini ise Yezit’in iktidarına benzeterek nice Hüseyinleri kurban ettiğini ifade etmektedir.

Bazı kesimlerce Şeriatı’nın birtakım düşüncelerinde tutarsızlık gösterdiği de gözlemlenmiştir. Batı demokrasisini reddetmesi onu eleştirilerin odağı haline getirmiştir. Ali Şeriatı’nın demokrasi karşıtı olması, savunduğu değerlere aykırı olarak görülmüştür. Ali Şeriatı, gerçek Şii-İslam geleneğini Peygamber dönemine bağlarken, Marksist ideolojik kavramları da kullanmaktan geri kalmamıştır. Bu yönüyle çelişkiden kurtulamamıştır. Ayrıca devrim sonrası oluşan düzenden memnun olmayan muhalif kesim tarafından Ali Şeriatı de sorumlu tutulmuştur.

Devrimin önderliğini yapan biri olarak İslami rejimin yaptığı hatalardan Şeriatî'ye de pay çıkarılmıştır. Ali Şeriatî'yi öven veya eleştiren kesimlerin varlığı her daim mevcuttur. Ancak şunu belirtmek gerekir ki savunduğu fikirlerinden geri durmayarak bu yolda yürümeyi tercih ederek bedelini de ödemiştir.

Kaynakça

ABRAHAMİAN, E. (2008), *Modern İnan Tarihi*, (Çev: D. Şendil), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

ABRAHAMİAN, E. (2023), *Darbe 1953 CIA ve Modern ABD-İnan İlişkilerinin Kökleri*, (Çev: Z. Rona), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

AKYOL, E. & AHMADİ, A. (2020), "İnan'da Siyasi Partiler", *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(23), s. 268-284.

ARMAOĞLU, F. (2009), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul, Alkım Yayınevi.

BALKAN, S. & TİRYAKİ, F. (2014), "İnan Mitolojisinin İslam Devrimindeki Rolü & Humeyni ve Şah'ın Söylemlerinin Analizi", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 1(2), s. 85-113.

CLEVELAND, W. L. (2008), *Modern Ortadoğu tarihi*, (Çev. M. Harmancı), İstanbul, Agora Kitaplığı.

ÇAĞLAYAN, S. (2012), *Şii Düşüncesinde İslamcılık: İnan Mehdiyi Beklerken*, İstanbul, Cinius Yayınları.

DABASHİ, H. (2008), *İnan: Kenetlenmiş Halk*. (Çev, E. Ayhan), İstanbul, Metis Yayınları.

DUMAN, F. (2016), "Ali Şeriatî'nin Siyasal Teorisi Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme", *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 13(48), s.59-87.

ELHAN, N. (2016). "İnan Devrimi'nin Türkiye'de Yansımaları: "İrancılık" Ve "İrancı" İslamcılık", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 3(2), s.28-57.

ERTUĞRUL, Y. (2023), *İnan'da Molla-Siyaset İlişkisi*, Ankara, Fecr Yayınları.

FEKRİ, A. A. (2011), *Tarihsel Gelişim Sürecinde İnan Devrimi*, İstanbul, Mızrak Yayınları.

GARTHWAİTE, G. R. (2011), *İnan Tarihi*, İstanbul, İnkılap Kitapevi.

HÜSEYİN, A. (2011). *İnan'da Devrim ve Karşı Devrim*, İstanbul, Pınar Yayınları.

KARTAL, F. (2016), "İnan İslam Devrimi: Aykırı Bir Devrimin Arka Planı", *Doğu Batı*, 79, s. 161-182.

KAYA, M. (2017), "Muhammed Musaddık'ın İnan Petrollerini Millileştirme Çabaları Ve Sonu", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 117(231), s. 157-166.

- KAYA, M. (2021), “Muhammed Rıza Şah Pehlevi Dönemi ve Modernleşme Hareketleri (1941-1979)”, O. Karacan (Ed.), *Modern İran Tarihi Kaçar Hanedanından İslam Devrimine* (s. 393-430). Selenge Yayınları.
- KURTULUŞ, R. (2008), “Rıza Şah Pehlevi (1878-1944)”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (35), s. 67.
- KURTULUŞ, R. (2020), “Muhammed Rıza Şah Pehlevi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (30), s. 562-563.
- LEKZAYİ, N. (2019), *Modern İran’da Siyasal ve Sosyal Dönüşümler*, İstanbul, Visal Yayınları.
- ONAT, H. (2013), “İran İslam devrimi ve Şiilik”, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, VI/2, s. 223-256.
- POLAT, E. (2021), 1979 İran İslam Cumhuriyeti’nin Kuruluşu ve İran’ın Suriye Politikası, (Kayıt No. 660054). (Yüksek lisans tezi, Bingöl Üniversitesi). YÖK Tez Merkezi.
- POLAT, E. (2024), “İran’da Muhammed Rıza Şah Karşıtı Liberal Muhalefet: Milliyetçi Cephe Hareketi”, *İran Çalışmaları Dergisi*, 8(1), s. 81-107.
- RECAİ, G. A. (2019), *İmam Humeyni ve Hatıralar*, İstanbul, Tesnim Yayınları.
- RIGIDERAKHSHAN, M. (2020), “İran’ın Dış Politika Kimliğini Oluşturan Faktörler”, *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(1), s.390-410.
- SANCAR, S. (2016), “*Din, Siyaset ve Kadın İran Devrimi*”, Ankara, Nika Yayınevi.
- SECOR, L.(2007), “Whose Iran?”, *The New York Times Magazine*, (Erişim: 23 Ağustos 2023). <https://www.nytimes.com/2007/01/28/magazine/28iran.t.html>
- ŞERİATİ, A. (1988), *Religion vs Religion*. Abjad.
- SUBAŞI, N. (2010), “Ali Şeriatî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (38), s.577-580.
- ŞERİATİ, A. (2010), *Adem’in Varisi Hüseyin Şehadet*, Ankara, Fecr Yayınları.
- ŞERİATİ, A. (2012), *İran ve İslam*, Ankara, Fecr Yayınları.
- ŞERİATİ, A. (2016), *Çöle İniş*, Ankara, Fecr Yayınları.
- ŞERİATİ, A. (2019), *Ebuzer*, Ankara, Fecr Yayınları.
- ŞERİATİ, A. (2022), *Öze Dönüş*, Ankara, Fecr Yayınları.
- TİĞLİ, A. (2015), “Minimum Din Maksimum Demokrasi”: Müslüman Entelektüellerin Bakışıyla İran’daki Siyasal İslam Tecrübesinin Kısa Bir Tahlili”, *Alternatif Politika*, 7(3), s. 369-398.

TIĞLI, A. (2017), *İran'da Entelektüel Dini Düşünce Hareketi*, İstanbul, Mana Yayınları.

Uygur, H. (2016), 1953 Darbesi ve Hatırlattıkları. <https://iramcenter.org/1953-darbesi-ve-hatirlattiklari-1116>

YEĞİN, A. (2013), *İran Siyasetini Anlama Klavuzu*. SETA. https://file.setav.org/Files/Pdf/20130610163244_iran-siyaseti_web.pdf

YILMAZ, A. (2021), “İmam Hüseyin'in Yaşçaları: Gelenekten Günümüze İran'daki Şîî Matem Merasimlerinde Meddahlar”, *İran Çalışmaları Dergisi*, 5(2), s. 303-336.